

**KOLOKACJE LEKSYKALNE W XVIII WIECZNYCH
CHORWACKICH PRZEKŁADACH WYBRANYCH HYMNÓW
I SEKWENCJI KOŚCIELNYCH**

Magdalena Baer
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

**LEXICAL COLLOCATIONS IN THE EIGHTEENTH CENTURY
CROATIAN TRANSLATIONS OF SELECTED HYMNS
OF THE CHURCH**

Magdalena Baer
Adam Mickiewicz University in Poznań

The aim of the article is presentation and typology of lexical collocation appearing in the Croatian texts, translations of selected hymns of the church of the eighteenth century occurring in the songbook *Cithara octochorda* from 1701. Lexical collocations as analytical constructions are not characteristic for poetic style, so their intensity in such texts is smaller. The article is an attempt to indicate the type of collocations with the largest attendance and explanation of the reasons for the phenomenon.

Key words: Croatian language, the eighteenth century, translations, hymns, collocations

Śpiewnik *Cithara octochorda* (pełen tytuł: *Cithara octochorda seu cantus sacri latino-sclavonici*) jest najbardziej znanym historycznym chorwackim zbiorem pieśni kościelnych. Pierwszy raz został wydany w Wiedniu w 1701 r, na polecenie archidiecezji zagrzebskiej. W XVIII wieku był jeszcze dwukrotnie wznawiany w 1723 r. i w 1757 r. Ostatnie wydanie zostało w całości przygotowane i wydrukowane w Zagrzebiu – uchodzi za pierwszy śpiewnik chorwacki zawierający zapis nutowy drukowany na terenie Chorwacji. Wcześniej Chorwaci nie dysponowali czcionkami drukarskimi, które umożliwiałyby zapis nutowy w druku (Breko 2001: 211). Omawiany śpiewnik stanowi bogaty zbiór hymnów i pieśni w języku łacińskim, ale również chorwackim. W I i II wydaniu śpiewnika pojawiło się wiele przekładów tekstów na język chorwacki – wielokrotnie są to teksty

tłumaczone po raz pierwszy. Autorzy przekładów są nieznani, tak jak redaktorzy śpiewnika, którzy pozostają bezimienni – badacze jedynie snują domysły odnośnie redakcji na podstawie przesłanek historycznych związanych z działalnością archidiecezji zagrzebskiej (Županović 1998: 216).

W śpiewniku szczególne miejsce zajmują teksty hymniczne – łacińskie, jak i ich chorwackie przekłady. Jako źródło ekscerpji materiału do analizy zostały wybrane chorwackie wersje hymnów i sekwencji *Pange lingua gloriosi* (Pgl) – „Jezik zapevaj”, *Veni Sancte Spiritus* (VSS) – „Hodi duh sveti” i *Ave maris stella* (AMS) – „Zdrava norzka zvezda” umieszczone w śpiewniku *Cithara octochorda* wydanym w 1757 r. Wskazane utwory są najczęściej tłumaczonymi tekstami w historii hymnodii chorwackiej. Pierwsze ich tłumaczenia pojawiły się już w XV wieku.

Hymn *Pange lingua gloriosi* jest hymnem eucharystycznym przypisywanym różnym autorom – Wenancjuszowi Fortunatowi i Tomaszowi z Akwinu (Henry 1911: WWW). Wenancjusz Fortunat jest autorem *Pange lingua gloriosi proelium certaminis*, pierwowzoru dla hymnu św. Tomasza (Chupungco 2000: 250). Wczesnośredniowieczna nowsza wersja hymnu *Pange, lingua, gloriosi, corporis mysterium*, autorstwa św. Tomasza z Akwinu, była i jest nadal wykonywana w kościołach w Wielki Czwartek. Sekwencja *Veni sancte Spiritus* to utwór powstały w średniowieczu (XI-XIII w.). Autorstwo przypisywane jest trzem osobom: niemieckiemu poecie Wiponowi z Burgundii, angielskiemu biskupowi Stephanowi Langtonowi i papieżowi Innocentemu III. Wskazana sekwencja jest jedną z nielicznych, które nadal są używane w Kościele rzymskokatolickim – ten utwór jest wykonywany w uroczystość Zesłania Ducha Św. Hymn *Ave maris Stella* jest jednym z najstarszych hymnów poświęconych Matce Bożej – w średniowieczu jego tekst był wplatany w teksty innych pieśni religijnych (Mihojević 1994: 12). Najprawdopodobniej powstał w IX wieku – jego autor jest nieznany.

Materiał gramatyczny podlegający analizie w niniejszym artykule stanowią kolokacje leksykalne, inaczej konstrukcje analityczne znajdujące się we wskazanych tekstach hymnicznych w wersji chorwackiej. Analiza posłuży do dalszych badań tego zjawiska językowego we współczesnym języku chorwackim. Ujęcie historyczne pozwoli zaś na badanie ewolucji wyekscerpowanych połączeń wyrazowych w rozwoju języka chorwackiego. Kolokacje, czyli połączenia wyrazowe opisywane w myśl różnych metodologii – jako frazeologizmy czy leksykologicznie jako nieciągłe konstrukcje leksykalne często pojawiają się w rozmaitych tekstach, jak i w mowie potocznej i wyrażają treści w sposób opisowy – omowny. Do kolokacji można zaliczyć konstrukcje, które cechuje

powtarzalny charakter, czyli dla użytkownika języka wymiana komponentu jest odczuwalna jako błąd lub odstępstwo od zasad językowych oraz występowanie syntetycznego czasownikowego odpowiednika konstrukcji nieciągłej. Wielowyzrazowa – w większości 2-wyzrazowa budowa poszczególnych konstrukcji powoduje liczne problemy, zwłaszcza syntaktyczne. Zastosowanie kolokacji w tekstach poetyckich stanowi dodatkową trudność dla autora czy tłumacza. Konstrukcje nieciągłe są charakterystyczne raczej dla tekstów pisanych w stylu dziennikarskim i administracyjnym, jednak badania Iwony Loewe potwierdzają, że nie są niczym niespotykanym w stylu poetyckim, a ich analityczna konstrukcja daje wtedy możliwość zwiększenia ekspresji w wyrażaniu treści (Loewe 2000: 25). W analizowanych tekstach spotkać można różne typy konstrukcji analitycznych – największy odsetek stanowią połączenia przymiotnikowo-rzeczownikowe, w drugiej kolejności zaś najbardziej rozpowszechnione w innych gatunkach tekstów połączenia czasownikowo-rzeczownikowe czy rzeczownikowo-rzeczownikowe. Większy udział procentowy konstrukcji przymiotnikowo-rzeczownikowych wynika z charakteru stylu poetyckiego oraz treści tekstów hymnicznych, które wielbią Boga, Ducha Świętego i Matkę Bożą, opisując ich przymioty, stąd więc zwiększona liczba akurat takich atrybutywnych kolokacji.

Wyekscerpowane z wymienionych utworów struktury analityczne często w tekstach innych stylów fikcjonalnych języka oraz w tekstach niereligijnych nie stanowią kolokacji, a zwyczajne połączenia wyrazowe bez dodatkowej treści naddanej wynikającej z całości konstrukcji, czy nie odczuwa się ich powtarzalności. Dopiero w tekstach religijnych zyskują formę utartego związku leksykalnego, np.: *višnji Bog – Kerv na krizu prolejanu, Szina Boga vissnyega* (Plg), *Telo božje*, a kolokacje typu *Duh sveti* z tekstów o charakterze religijnym przeszły do języka ogólnego, gdzie mogą występować inne połączenia leksykalne przymiotników z rzeczownikiem *duh*, ale nie będą one miały charakteru kolokacji. Kolokacja *duh sveti* w języku ogólnym posiada kilka znaczeń. Najważniejszym i najczęstszym jest znaczenie wskazane w tekstach religijnych – *Duh sveti* czyli trzecia osoba boska. W XVIII wiecznych tekstach chorwackich wskazana semantyka była jedyną istniejącą, np.: *Hodi Zdvoritel Duh sveti* (VSS). Patrząc ewolucyjnie na tę kolokację – formalnie się nie zmieniała – jest to ciągle połączenie rzeczownika z przymiotnikiem oznaczające nazwę własną. Jednak można obserwować pewne zmiany semantyczne. We współczesnym języku potocznym często określenie *duh sveti* nie odnosi się do określenia trzeciej osoby boskiej,

choć pozostaje w związku asocjacyjnym ze swoim znaczeniem pierwotnym i ironicznie wskazuje na osobę, która potrafi przewidzieć zdarzenia lub często też z zaprzeczeniem jako *nisam duh sveti*, czyli ‘nie jestem duchem świętym’, co oznacza, że ktoś nie jest w stanie czegoś przewidzieć. Również XVIII wieczna forma ortograficzna tej konstrukcji pozostała bez zmian do dzisiaj.

Kolokacja *Telo božije – Jezik zpevaj chudnu hranu, zkroznozt Tela bosjega* (Plg) nie ewoluowała semantycznie. Pozostała współcześnie w swoim jedynym znaczeniu o charakterze religijnym oznaczającym Jezusa Chrystusa. Wspomnianą konstrukcję uznaję za kolokację, ponieważ nie jest możliwe zachowanie jej znaczenia przy wymianie jednego z komponentów. Zmianie uległa natomiast forma graficzna – zapis XVIII wieczny charakterystyczny dla tekstów obszaru archidiecezji zagrzebskiej, czyli wykorzystująca grafie sławońską, składającą się z zapożyczonych elementów graficznych węgierskich i niemieckich (Baer 2016: 243). Podobna sytuacja zachodzi w przypadku kolokacji, *kralica Nebezka – Mati vsegdar Deva. Kralicza Nebezka* (AMS), *presveto Trojstvo – Dika budi Bogu, Oczu, Szinu, Duhu: presvetomu Trojstvu Jedinomu Bostvu* (Plg) czy *kerv Bosja – Kervi bosje kriv poztaje* (Plg).

Cechy charakterystyczne dla grafii sławońskiej występujące w w/w kolokacjach to:

- Zapis /s/ jako sz;
- Zapis /č/ jako sc;
- Zapis /ž/ jako sj;

W wymienionych kolokacjach zauważalne są również cechy fonetyczne charakterystyczne dla dialektu kajkawskiego – dialektu Zagrzebia i okolic. Wymienić tutaj należy:

- Ekawski refleks prasłowiańskiego *jat*’;
- Zgłoskotwórcze /r/ wymawiane i zapisywane jako er;
- Brak procesów asymilacyjnych w postaci ubezdźwięczniania głosek dźwięcznych, co również jest widoczne w zapisie – /zk/ zapisywane jako zk.

Związek leksykalny *dar svetel – Visnjega Boga dar svetel* (VSS) jako metafora określająca Ducha Świętego jest kolokacją tylko w przypadku tego znaczenia. Choć jako metafora może zostać uznana również za frazem, gdyż charakteryzuje się naddanym metaforycznym znaczeniem o dużym stopniu stałości językowej. Kolokacje o charakterze metaforycznym pojawiają się w języku ogólnym, ale w przypadku tekstów poetyckich mają szczególny charakter, gdyż wielokrotnie osiągają swoje znaczenie tylko w przypadku konkretnego typu tekstów. Połączenie *dar*

sveti w innym znaczeniu jest zwykłym związkiem wyrazowym, w którym poszczególne komponenty zachowują swoje znaczenie. Forma i znaczenie kolokacji współcześnie się nie zmieniły – właściwie ta konstrukcja pojawia się najczęściej tylko w tekstach odnoszących się do Ducha Świętego. W sekwencji *Hodi stvoritelj Duh sveti* także współcześnie pojawia się ten związek leksykalny w formie uwspółcześnionej *sveti dar*.

Jako kolokację można również traktować połączenie *grešna dušica* – *Gdaje bludni svet pohodil, isčuh grešne dušice* (Plg) przy czym stopień łączliwości poszczególnych komponentów w tym przypadku jest słaby i odnosi się właściwie tylko do określeń występujących w tekstach religijnych, jednak dzięki zastosowaniu analityzmu w tekście został osiągnięty wspomniany efekt zwiększenia ekspresywności tekstu poetyckiego. W przypadku tego połączenia można wskazać również odpowiednik syntetyczny tej konstrukcji *grešnik* – dlatego też można uznać ją za kolokację w myśl badań Janusza Anusiewicza. Badacz konstrukcji analitycznych werbo-nominalnych w języku polskim wskazuje, że jedną z właściwości konstrukcji analitycznych, która decyduje o tym, że jest to konstrukcja omowna, jest występowanie syntetycznego odpowiednika (Anusiewicz 1978: 22). Wskazywał na to w przypadku konstrukcji werbo-nominalnych, mówiąc, że taka konstrukcja analityczna ma swój odpowiednik w postaci syntetycznego czasownika. W przypadku konstrukcji analizowanej w artykule można mówić o rzeczowniku syntetycznym jako odpowiedniku konstrukcji przymiotnikowo-rzeczownikowej. W chorwackim języku współczesnym wskazana kolokacja występuje tylko w tekstach religijnych. Należy mieć na uwadze, że deminutywna forma leksemu *duša* w postaci *dušica* współcześnie wywołuje skojarzenia ironiczne i żartobliwe a w znaczeniu neutralnym pojawia się właściwie tylko w literaturze dziecięcej.

Jak już wspomniałam, kolokacje werbo-nominalne stanowią w tekstach poetyckich mniejszy niż zwykle procent związków leksykalnych. W przypadku analizowanych tekstów pojawiają się kolokacje tego typu: *dokončati zakon* – *Zakon ztari dokončati* (Plg), *dati na hranu* – *Nam na hranu Telo dati* (Plg), *činiti na spominanje* – *doklam dojdem to chinete, moje na zpominanye* (Plg), *vzeti zdravje* – *kasi zdravje vzela iz vuzt Gabriela* (AMS), *proztiti duge* – *prozti duge krisem* (AMS), *odprostiti zlo* – *zlo od nas odprosi* (AMS), *primiti prosnje* – *da po tebe prime, Tvoj Sin, nase prosnje* (AMS). Wymienione kolokacje składniowo w poszczególnych wersach pieśni pełnią rolę orzeczeń peryfrastycznych (Loewe 2000: 20). Niektóre z wymienionych konstrukcji posiadają swój syntetyczny odpowiednik – *dati na hranu/hraniti*, *činiti na spominanje/spominjati*,

proztiti duge/oprašati. Forma XVIII wiecznych struktur zmieniała się do współczesności, głównie ze względu na zmianę poszczególnych leksemów budujących wskazane kolokacje. W większości nie były to zmiany semantyczne kolokacji jako całości a gramatyczne czy składniowe. Najbardziej jednak związki te zmieniły się pod względem ortografii – związane jest to ze wspomnianym już powyżej wykorzystaniem w śpiewniku *Cithara octochorda* zapisu sławońskiego.

Wspomniane już współczesne zmiany leksykalne w poszczególnych konstrukcjach wynikają ze zmiany lub zaniku komponentów w chorwackim języku standardowym. Obecnie nie występuje kolokacja *dokončati zakon* – nie ma w chorwackim języku ogólnym leksemu *dokončati*, współczesna forma konstrukcji *činiti na spominanje* to *činiti na spomen* – forma odczasownikowa *spominanje* występuje bardzo rzadko w chorwackim języku ogólnym. Dzisiejsza forma struktury *vzeti zdravje* wyglądałaby jako *uzeti pozdrav* – jednak nie istnieje w standardowym języku chorwackim takie zestawienie. Brak wymienionej konstrukcji we współczesnym języku standardowym może być wynikiem stylu poetyckiego, w jakim pojawia się ona w badanym tekście. Kolokacja *primiti prošnje* jest archaiczna ze względu na archaiczność jednego z komponentów – rzeczownik *prošnja* występuje co prawda we współczesnym języku chorwackim, ale właściwie został zastąpiony leksemem *molba* i posiada też inne znaczenia, nie pasujące do charakteru tekstu religijnego, dlatego też współcześnie kolokacja występuje jako *primiti molbe*. Istnieje obecnie też czasownik *prositi* jednak ma on znaczenie ‘żebrac’ – pozostające tylko w związku asocjacyjnym do dawnego określenia.

Kolokacje rzeczownikowo-rzeczownikowe są najrzadziej występującym typem konstrukcji analitycznych pojawiających się w badanych tekstach – chociaż są charakterystyczne dla XVIII wiecznych przekładów hymnów pojawiających się w innych tłumaczeniach takiego typu tekstów występujących w pozostałych śpiewnikach tego okresu. We współczesnych wersjach analizowanych przekładów omawianych hymnów nie spotyka się takich konstrukcji – są one zastępowane związkami przymiotnikowo-rzeczownikowymi. Są to konstrukcje typu *Duh ztvoritelj* – *Hodi Zdvoritel Duh sveti* (VSS). Sam leksem *stvoritelj* może funkcjonować i mimo to wiadomo, że odnosi się do określenia Ducha Świętego, sam leksem *Duh* nie zawiera cech Ducha św. określających jego moc stwórczą – tylko całościowe użycie przytoczonej konstrukcji analitycznej wyznacza jej właściwe znaczenie. Apozycyjny charakter konstrukcji powoduje, że często pełni ona rolę rozbudowanego podmiotu.

Omawiane powyżej kolokacje w większości funkcjonują również we współczesnych tekstach religijnych, a niektóre z nich również w chorwackim języku ogólnym. Nieznacznie zmianie uległa ich semantyka – została głównie rozszerzona o nowe znaczenia w większości wynikające z uzusu oraz ortografia – ta zmiana jednak wynika z historii standardowego języka chorwackiego i często nie jest wiązana z użyciem języka przez przeciętnych użytkowników języka chorwackiego.

LITERATURA

- Anusiewicz 1978:** Anusiewicz Ja. *Konstrukcje analityczne we współczesnym języku polskim*. Wrocław: Zakład Narodowy Ossolińskich, 1978.
- Baer 2016:** Baer, Ma. *Ewolucja języka chorwackich przekładów łacińskich hymnów kościelnych. Od śpiewnika „Cithara Octochorda” (1701 r.) do zbioru ojca Milana Pavelicia (1945 r.)*. Poznań: Maiuscula, 2016.
- Breko 2001:** Breko, Hr. Cithara octochorda ur. Milan Moguš, Lovro Županović, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. // *Narodna umjetnost*. 2011, № 38/2, 2011-2013.
- Chupungco 2000:** Chupungco, An. J. *The Handbook for Liturgical Studies: liturgical time and space*. Collegeville: Liturgical Press, 2000.
- Henry 1911:** Henry, He. *The Catholic Encyclopedia*. New York, 1911, <http://www.newadvent.org/cathen/11441c.htm>, dostęp: 19.01.2017.
- Loewe 2000:** Loewe Iw. *Konstrukcje analityczne w poezji Młodej Polski*. Katowice: Wydawnictwo UŚ, 2000.
- Mihojević 1994:** Mihojević, Jo. *Bogorodica u hrvatskom pjesništvu. Od 13. stoljeća do kraja 19. stoljeća*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1994.
- Županović 1998:** Županović Lo. Hrvatski glazbeni zbornik „Cithara octochorda” iz XVIII. stoljeća i njegovo značenje za (domaću) glazbenu kulturu onoga doba i danas. // *Cithara octochorda*. Red. Lo. Županović, Mi. Moguš. Zagreb: Print, 1998, s. 216-224.